

HANGÁCSI ZSUZSANNA

„egyszerre »szövegszerű«
és »világszerű«”

A Tózsér Árpád-féle Irodalmi Szemle négy éve
a folyóirat hatvan évének fényében

HANGÁCSI ZSUZSANNA (1989) Miskolc

Kevés folyóirat éri meg a hatvanadik életévét. Emlékezetes könyvében Németh G. Béla hét irodalmi lapról ad leírást, melyek 1945 nyarán indultak, és 1948–49–50-ben szűntek meg, vagyis nemhogy hatvan, de még hat évet sem éltek. Vannak azonban olyan folyóiratok is, amelyek több mint fél százados múltra tekinthetnek vissza.

A Németh által tárgyalt folyóiratok akkor szűntek meg, amikor a „közművelődés kommunista pártirányítása teljessé lett”.¹ Ezzel ellentétben az Irodalmi Szemle éppen az 1950-es évek végén, vagyis a szocializmus éveiben indult a hajdani Csehszlovákiában. Hogy mit jelentett a kommunista hatalomátvétel az ország magyarlakta területein, csak akkor érthetjük meg, ha tudatosítjuk, hogy az 1945–1948 közötti időszakban, az úgynevezett jogfosztottság éveiben 89 660 csehszlovákiai magyart telepítettek erőszakkal Magyarországra, 41 666-ot Csehország területére, és 410 820-at kényszerítettek, hogy reszlovakizáljanak,² azaz szlovák nemzetiségűnek vallják magukat. Ezekhez az eseményekhez képest a szocializmus népek közti barátságáról, a munka megbecsüléséről, társadalmi jólétről és biztonságról szóló szövegek sokkal biztatóbban hangzottak. 1958-ra, a Szemle indulásának évére persze mindenki megismerhette a rendszer valódi arcát, a szinte teljesen értelmiségi réteg nélkül maradt, meggyötört csehszlovákiai magyarság mégis együttműködőnek mutatkozik, legalábbis az Irodalmi Szemle lapjain. Feltehetően azért, mert a Csehszlovákiában élő magyarok a túlélés lehetőségét a nyelv, a magyar kultúra ápolásában látták. A kultúra, a nyelv életben tartásának egyik fontos eszköze az irodalom, amely befelé erőt ad, a külvilág felé pedig egy kis közösség létezését, fejlődését és alkotóerejét reprezentálja.

Az irodalom nem létezhet könyvek és folyóiratok nélkül. A rövid életű irodalmi periodikák azonban általában anyagi támogatás hiányában, néhány szám megjelenése után, rendre megszűntek. Egészen 1958-ig így volt ez, amikor Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyarok kultikus tisztelettől övezett szellemi vezetője Ady versének szavait idézve, „Ideje már bizony” című beköszöntőjével útjára indította az Irodalmi Szemlét, amely önmagát az első szám jellemzése alapján irodalmi és kritikai folyóiratként azonosította. Valószínűleg az akkori szerkesztők (főmunkatárs: Fábry Zoltán, főszerkesztő: Dobos László, szerkesztőbizottság: Egri Viktor, Lőrincz Gyula, Simkó Tibor, Juraj Špitzer, Szabó Béla, Turczel Lajos) sem hitték, hogy folyóiratuk a kétezres években is megjelenik majd, s talán el sem tudták képzelni, hogy eljön az idő, amikor a Szemle, nevéhez híven, valóban az irodalom szemléje lehet, és emellett, e fölött, ehelyett nem kell a pusztaság megmaradás érdekében pártérdekeket szolgálnia.³

Hogy reménykedtek-e ebben: rejtetem. Ahogy az is, mennyire őszinték a Szemlét egészen a rendszerváltásig bőven kitöltő keményvonalas pártállami cikkek, kritikák, szépirodalmi művek, a kommunista pártkongresszusokról szóló beszámolók; vagy inkább a szükséges vagy szükségesnek érzett megalkuvás termékei. Valószínűleg e kettő különböző mértékű kombinációjáról van szó. A rendszerváltásig megjelent Szemle-számokat lapozgatva az embernek mindenesetre az lehet a benyomása, hogy a szerkesztők bármit megtettek annak a célnak az érdekében, hogy Csehszlovákiában jelen legyen a magyar szó. Ebben az értelemben a Szemle és az irodalom is csupán eszköz.

Az irodalom azonban mint művészeti ág nem tűri az effajta béklyókat, és az évtizedek során, szép lassan a „semmi talajáról induló”⁴ csehszlovákiai magyar irodalom is megharcolta a maga harcait. Ezek a küzdelmek többnyire az Irodalmi Szemle mint egyetlen csehszlovákiai magyar irodalmi folyóirat lapjain zajlottak. A rendszerváltás körüli években és a posztmodern térnyerésének következtében⁵ Hizsnai Zoltán – szintén a Szemlében közölt – vitáiraiban az egész addigi, ideológiától áthatott irodalom és annak minden eredménye és értéke megkérdőjeleződött. Az eszmecserét gyakran említik Fábry-vitaként, s való igaz, Hizsnai iróniával átítatott pamfletjeiben tett

néhány csípős megjegyzést Fábryra mint az önmagába gubózó,⁶ a magyarság megmaradásáért folytatott harc és társadalmi-ideológiai rendszerek eszközeként működő irodalom képviselőjére. A kényes kérdések boncolgatása és még inkább a szokatlan stílus párbeszédet provokált, amelynek során – leegyszerűsítve és generációs ütközésként jellemezve a vitát – az idősebb írónemzedék képviselte a „ne hagyjuk a múltat veszni”, a fiatalabb a „szakítsunk a múlttal” radikális álláspontját.

E kulcsfontosságú vitának számos izgalmas állomását és következményét itt nem áll módunkban ismertetni, két eseményről azonban szólnunk kell. Az egyik, hogy Hizsnyai végül is olyan értelemben célt ért, hogy a csehszlovákiai magyar irodalomról széles körű párbeszéd indult, és pozitívumként is felfoghatjuk, hogy a Szemle egyeduralma véget ért, hiszen 1992-ben az akkori szerkesztők a folyóirattól való kollektív távozás után megalapították a Kalligramot. A Szemle élére pedig Tőzsér Árpád került. A továbbiakban a folyóiratnak ezt a Tőzsér szerkesztette négy évét szeretném részletesebben elemezni.

1992-t írunk. Adva van egy küzdelmek dúlta folyóirat egy megváltozott, demokratizálódó társadalomban, amelynek ráadásul ki kell alakítania valamilyen viszonyt a konkurens Kalligrammal. Nem is kerülhetett volna alkalmasabb főszerkesztő Tőzsérnél, akit a Hizsnyai kirobbantotta vitában is a tényeket, harcvonalakat okosan felmérő óvatosság, diplomáciai megfontoltság jellemezte.

Az 1992. júniusi számban Tőzsér *Ötödik nekifutás, avagy az Irodalmi Szemle (sorrendben immár ötödik) főszerkesztőjének receptje az évszázados kisebbségi és a századfordulós világ-nyavalyákra* című beköszönő cikkében programja közzlése előtt a múlt, mégpedig a közelmúlt megkerülhetetlen eseményével, a Hizsnyai-féle vitával foglalkozik. Írása tulajdonképpen sajátos állásfoglalás a Hizsnyai által képviselt irány mellett.⁷ A Szondi Lipót sorsanalízistájából ismert tanatotropizmus fogalmát a csehszlovákiai magyar kisebbségre, illetve annak intézményeire, így az Irodalmi Szemlére is vonatkoztatja, nem kíméli a Szemle testvérlapjaként számon tartott, szlovák nyelvű irodalmi lapot, a Slovenské pohľadyt sem. Az eltűnéstől rettegő kis népek gyakran „társadalmi-kulturális intézményeket fetisizálnak, azokhoz kötik életüket, halálukat”⁸ – ezzel a jelenséggel magyarázza Tőzsér a Hizsnyai irodalmi, társadalmi, Szemle-beli állapotokkal kapcsolatban megfogalmazott kritikáját ért rendkívül heves reakciókat. Tőzsér azt is világossá teszi, hogy számára a tanatotropizmus mint irodalomszervező elv elfogadhatatlan. Gyanúja szerint elképzelhető, hogy akadnak olyan író-társai, akik azért választották őt a főszerkesztői posztra, mert azt remélték, hogy megfelel majd az addigi hagyományokat könyörtelenül védő és folytatató főszerkesztő kritériumainak. „Nem vagyok benne biztos, hogy az irodalom megmenthet egy halódó népet, abban viszont biztos vagyok, hogy ha az irodalomra különböző irodalomidegen terheket rakunk, akkor az irodalom is halódni fog. Az irodalom tehát maradjon meg irodalomnak, s az irodalom folyóirata maradjon meg irodalmi folyóiratnak”⁹ – szögezi le Tőzsér. Érdemes megfigyelni, hogy miközben a régi paradigmák ellen emeli fel a szavát, reflektálatlanul átveszi és tényként közli a fellevét, miszerint a csehszlovákiai magyarság egy nép: nem nemzetiség, nem nemzetiség, hanem nép, ráadásul halódó nép. Hogy a csehszlovákiai magyarok nép, nemzetiség vagy nemzetiség, ennek az írásnak nem célja taglalni, de annyi megállapítható, hogy a pezsgő irodalmi vita, egy új folyóirat születésének ténye nem „halódó”, hanem kimondottan életrevaló közösségről árulkodik.

Az elvi, eszmei irány meghatározása után Tőzsér egészen konkrét elképzelések, változtatások megvalósításának tervéről ír. Főszerkesztőként célja, hogy az eddig a csehszlovákiai magyar irodalomban, így az Irodalmi Szemlében is elhanyagolt műfajokat erősítse, vagyis „a filozófiai és történelmi esszét, az irodalomszociológiát, az irodalmi publicisztikát s mindenekelőtt természetesen az irodalomtudományt”,¹⁰ hiszen ez a „korparancs”. A *korparancs* kifejezés, amelyről e cikk akkori olvasói közül mindenkinek a Hizsnyai által a működésképtelen hagyományokhoz való ragaszkodás megtestesítőjeként elkönyvelt Fábry Zoltán jut eszébe,¹¹ furcsán, idegenül hat ebben a beköszöntőben, amely épp a haladás eszméit hirdeti. Bár ha meggondoljuk, hogy Tőzsér az egész Fábry-vita során az ésszerű közéletet képviselte, s talán ő volt az egyetlen a vitában, aki mindkét fél több-kevesebb vélt-valós igazára viszonylag objektíven felhívta a figyelmet, a múltat a jelennel összekötő hídként is tekinthetünk erre a kifejezésre. A terminus szerepeltetése itt megficskázása mindenkinek, aki azt hiszi, Tőzsér beállt bármelyik táborba. Úgy tűnik, az új főszerkesztő nem kívánja megtagadni a múlt vállalható örökségét, és nem hajlandó kritika nélkül elfogadni az új kor összes vívmányát. Felemeli például szavát a modern kor okozta információáradat ellen, amelynek következménye lehet az irodalmi „túlzártosság”. Az ismeretlenség elleni legbiztosabb módszer Tőzsér szerint

„(a kevés, de jó irodalom mellett) a több irodalomtudomány és kritikairódalom”¹² hagyományának megteremtése. Elképzelése szerint a Szemle feladata összességében az, hogy a minőségi szépirodalom közlése mellett az irodalomtudomány vonalát is erősítse, valamint harmóniát teremtsen a múltbeli, de a jelenben is használható, működő hagyományok és a modernség között.

Nézzük a négy év ténykedésének eredményét: megvalósultak-e Tózsér elképzelései, és ha igen, hogyan és milyen mértékben?

A Tózsér által elsőként jegyzett számban azt látjuk, hogy az új főszerkesztő a Németh G. Béla szerinti leghagyományosabb literális hagyományt követi, ha nem is a Németh szerinti sorrendben: „esszé, tanulmány, vers, széppróza, kritika, helyenként vita. S majd mindenik számban egy akt vagy egyéb rajz.”¹³

A legelső novella Grendel Lajosé. Ebben szerepe lehetett egy sajátos gesztusnak is: a Szemle és az újonnan alapított Kalligram ugyanis kínosan igyekezett a jó viszonyt fenntartani. Minden számban teret engedtek például a konkurens folyóirat szerkesztőinek. Grendel Lajos a vita kezdetekor a Szemle főszerkesztője volt, ez időben, 1992 júniusában a Kalligramé – nem véletlen, hogy a Tózsér-féle Szemle első novellája éppen tőle származik. Egy pont a haladást képviselő elvek javára, egyben a jó irodalom kritériumának teljesítéséért, a hagyomány és a modernség összebékítéséért is jár a Szemle új főszerkesztőjének. Következik egy irodalomtudományi tanulmány a posztmodernről, újabb pipa a modernség, sőt posztmodernség mellett. Tózsér kritikája Jiří Kolár szövegmontázsáról és maga a montázs magyar fordítása: mindez kitekintés a csehszlovákiai magyar irodalomból, ennek is üzenetértéke lehet. A cseh szépirodalmat Frantisek Miko szlovák irodalomtörténész tanulmánya követi a barokkról. Csáky Pál, későbbi európai uniós képviselő¹⁴ novellája következik, valamint Hizsnyai Zoltán és Krausz Tivadar, a modernséget képviselő Iródiá nemzedék tagjainak versei.

Eddig az új Szemle a modernség oltárán áldozott. Ezután a főszerkesztő előszava szerint egy „objektivitásra törő, bizonyos természetes szubjektivitástól s az eddig érvényes Fábry-kép néhány túlzásától mégsem mentes”¹⁵ írás következik: Fónod Zoltán vitaindítónak – e sorok írója szerint inkább vitafolytatónak – szánt írásában Fábry védelmében a hagyomány újraértékelésére történik kísérlet. Duba Gyula szintén a „régiköz” közé tartozik, az ő novellájával folytatódik a lap, majd megbontva ezt a sort Kulcsár Ferenc verse. A társadalmi-irodalmi változásokra reflektálva egy beszélgetés jön Tózsér Árpáddal és Lubomír Feldek szlovák költővel. Végül néhány könyvismertető és a Kalligram(!) aktuális számának tartalomjegyzéke zárja a lapot.

A további számokban Tózsér célja az irodalomtudományi vonal erősítéséről nem valósult meg, a közölt anyag elmozdult a szépirodalom irányába. Erre talán magyarázatot ad a főszerkesztői bekezdésben megfogalmazott vélemény: a szépíró gombamód nő, az irodalomtudósnak azonban képezni kell. Elképzelhető, hogy a kilencvenes évek elején Csehszlovákiában nem volt elég irodalomtudós, és az is megkockáztatható, hogy a tudományos igényességgel írt tanulmányok kevesebb értő olvasóra találtak, mint a szépirodalmi művek. Eltekintve a kevés kivételtől,¹⁶ külföldi szerzőktől is inkább szépirodalmat közöltek. A tanulmányok leggyakrabban a csehszlovákiai magyar irodalom múltjának eseményeivel foglalkoztak.¹⁷ Grendel írásaival az 1992/12-es számban *Perújítás* című rovat indul, amelyben a „Szerk.” egymondatos bevezetője szerint: „elfelejtett vagy elhallgatott irodalmi értékeinkre kívánjuk a figyelmet ráirányítani”.¹⁸ Az első tanulmány Tóth László *Istentelen színjáték* című könyvéről szól, amely „a szlovákiai magyar irodalom egyik legmostohább sorsú könyve. Többéves késéssel jelent meg 1983-ban, rengeteg huzavona után, némileg megcsonkítva.”¹⁹ Az 1993/2-es szám ugyanezen rovatban megjelent tanulmánya a budapesti születésű Fülöp Antal *Kedvező pillanat* című könyvéről szól. Persze találkozunk a jelen irányzatait tárgyaló tanulmányokkal is,²⁰ a legtöbb írás mégis a múltba tekint. Ez a jelenség érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom történetében ez idő tájt sok a megíratlan, az objektív tudományosság igényével fel nem dolgozott terület. 1993-ban megjelent egy, a csehszlovákiai magyar közösség számára fontos új téma: elkezdődött a nyelvhasználat, nyelvművelés, kisebbségi nyelvi jogokkal kapcsolatos tanulmányok közlése.²¹

Tózsér Szemléje nem zárkózott el a vélemények, szemléletek ütköztetésétől; nem kereste, de nem is kerülte a konfliktusokat. Mint várható is volt, az első Tózsér-számban megjelent Fónod Zoltán-féle „vitaindító” írás nem maradt válasz nélkül. Az 1992/10. számban a csehszlovákiai irodalomtudományban is komoly tekintélynek számító Rákos Péter szól hozzá a Fábry–Hizsnyai-vitához, a következő számban pedig a *Leszerszámozás* című esszében maga a címzett: Hizsnyai Zoltán.

A címben is megjelenő metafora szerint Hizsnyai a már leszerszámozott vita-Pegazust nyergeli újra. Szüksége is volt a paripának nyeregbe, sőt vértre, hiszen az 1993/5. és 6. számban Turczel Lajos is beszállt a vitába, és Hizsnyai kénytelen-kelletlen a 9. számban adott válaszával tett pontot a vita végére. Már amennyire egy máig ható kérdést lezártnak tekinthetünk.

Más irodalmak vitáinak ismertetésétől sem zárkóztak el a Szemlében, közölték például a szlovák irodalomban nagy port kavart *Az utolsó vacsora* című novellát Martin Kasarda tollából, akit említett műve miatt vallásgyalázással vádoltak.²² A szlovák irodalommal egyébként is szoros kapcsolatban állnak, rendszeresen közölnek szlovák szépirodalmat, bár korántsem olyan mennyiségben, mint a régi rendszer idején.²³ 1989-ig az internacionalizmus jegyében a Szemle sok szépirodalmi fordítást közölt a környező (természesen a romlott, imperialista Nyugattal semmilyen kapcsolatot nem ápoló) országok irodalmából.²⁴ Ez a hagyomány kisebb mértékben folytatódott, a Szemle hasábjain találkozhatunk finn,²⁵ hanti,²⁶ francia,²⁷ svéd²⁸ írók, költők műveivel. Oroszoktól is fordítottak, például a Nobel-díjas, a szovjet társadalmi rendszert elítélő Ivan Bunyin verseit.²⁹ A többi külföldi alkotó versfordításainál is figyelmesek lehetünk a tényre, hogy a fordítók leginkább az addig elhanyagolt, tiltott területről, kevésbé a volt szocialista országok irodalmi terméséből válogattak. Amikor pedig éppen posztoszocialista országban élő alkotót közöltek, akkor például – Tózsér kedvelt költője –, lengyel Zbigniew Herbert verseit fordították,³⁰ aki a szocializmus éveiben ellenzéki magatartásáról volt ismert.

Mint azt Tózsér beköszönőjében előrebocsátotta, fontosnak tartja a múlt, az elmúlt rendszer nem működő részével való foglalkozást, leszámolást. Dominik Tatarka szlovák író nagy hatású, *Az istenek tiszteletéről* című,³¹ a szocialista diktatúra kegyetlenségére, embertelenségére, ellentmondásaira rámutató írását a Szemle folytatásokban közölte, Koncsol László előszavával és fordításában.

A kritika is változáson ment keresztül. Míg a rendszerváltás előtt a „jó” szépirodalmi mű legfőbb erénye az volt, hogy mindenki számára érthető, világos módon segíti a szocializmus építésének munkáját,³² addig a kilencvenes évek elején az esztétikai érték, a korstílussal való viszony, a nyelvi megformáltság alapján mondtak véleményt.³³ A 7×1×7 nevű rovatban hét, irodalomban jártas alkotó elemezte rendszeresen a választott műveket. Ami a szépirodalom témáját illeti, érthető módon teljesen eltűntek a szocialista ideológiához köthető versek, prózák, és akár addig elképzelhetetlen kérdések boncolgatása is előtérbe kerülhetett, például Tibor Žilka *Az erotika színe és visszája (a szépirodalomban)*³⁴ című írásában.

Az addigi gyakorlattal szemben Tózsér főszerkesztősége idején teret kaptak az összmagyarság olyan írói, mint például Tandori Dezső.³⁵ Ugyanakkor arra lehetünk figyelmesek, hogy csökkent az egyműves szerzők aránya, alig találunk olyan költőt, novellistát, akinek neve mindössze egyszer tűnik fel a Szemlében. Az előző időszakokban szinte minden számban jelen voltak az egyműves szerzők, ez a jelenség egyszerre mutat a Szemle műhely-jellegére és vaktában kísérletező kiérteletlenségre. Az 1970/3. számban az LL szignó tulajdonosa írja egy Milan Rúfus-vers fordításának előszavában, hogy bár ő maga nem költő, mégis a közönség elé tárja a szlovák versek magyar fordítását (s bár itt fordításokról van szó, nyugodtan gondolhatunk az eleve magyar nyelvű versközlésekre is). A szerző, mint írja, tisztában van vele, hogy fordításai egyáltalán nem tökéletesek, ugyanakkor a közlésre a Szemle műhelyjellege bátorítja fel: „a műhelyben (műteremben) olyan változatokat is láthat a betévedt néző, amelyek a nagy nyilvánosság előtt rejtve maradnak”.³⁶ Tózsér Szemléje már csak azért sem lehetett a régi műhelyjellegű folyóirat, mert már a „nagy nyilvánosság” számára is készült, nem egy elzárt közösség részére.

Végül néhány adat, érdekesség a lap grafikai, tördelési megoldásairól. Az 1993/1. számtól a Szemle borítója megújult, letisztultabbá, ugyanakkor érdekesebbé, figyelemfelkeltőbbé vált. A 11. számig színes borítóba burkolt számokat vehetett kezébe az olvasó, a 11. számtól ugyanaz marad a tördelési kép, de már fehér alapon.

Ami az impresszum adatait illeti, az első, 1958-as számtól egészen az 1992/5. számig a folyóirat neve alatt az első oldalon ezt olvashatjuk: Irodalmi, kritikai folyóirat. Az 1992/8. számtól erre változik: „Irodalom • Kritika • Társadalomtudomány”. Ezt a számot már Tózsér jegyzi főszerkesztőként, de a tartalmat illetően nincs változás. A szerzői lista az 1992/6-os szám elejéről kimaradt, a továbbiakban viszont az első oldalakon megtaláljuk az aktuális szám szerzőinek nevét és zárójelben nevük után a lakhelyüket. Tózsér főszerkesztősége idején a lap kiadója nem változott, az impresszum adatai alapján a Szemlét az AOSS (Szlovákiai Írószervezetek Társulása) tagszervezete, a Csehszlovákiai Magyar Írók Társasága adta ki, és a Madách Könyv- és Lapkiadó gondozásában je-

lent meg. A szerkesztőség ez időben Pozsonyban a Mihály utcában működött; Tőzsér 1998-as visszaemlékezésében utal rá, hogy a Szemle szerkesztői a folyóiraton keresztül lakták be a főszerkesztőt, hiszen a szerkesztőség a lap hatvan éve alatt különböző időkben különböző okokból kifolyólag különböző helyeken működött.³⁷

Összességében elmondhatjuk, hogy Tőzsér főszerkesztősége idején, 1992 júniusától 1996 júniusáig részben megvalósította a beköszöntőben ígérteteket, és nem váltotta be az íróársai által támasztott – föltételezett – reményeket. A napra pontosan négy éven át létező Tőzsér-féle Szemle markánsan különbözik mind az előző Grendel-időszak lapjától, mind az 1996 júniusát követő éveketől, amikor a főszerkesztőséget Fónod Zoltán vette át. A váltás körülményeiről, indokairól sem a régi, sem az új főszerkesztő nem adott felvilágosítást a Szemle lapjain. Így a Fónod céljairól, elképzeléseiről és Tőzsér távozásának okairól való értekezés a feltételezések ingoványos talajára kalauzol.

Egy biztos: bár törekvései nem valósultak meg teljes mértékben, Tőzsérrel együtt egyáltalán nem tartjuk sikertelennek a négy Szemle-évet. 1998-as visszaemlékezésében így értékelt: „az Irodalmi Szemle a magyar nyelvterület egyszerre »szövegszerű« és »világszerű« folyóirata kívánt lenni, talán nem is egészen sikertelenül, e sorok írójának a főszerkesztésével”.³⁸

JEGYZETEK

¹ NÉMETH G. Béla, *Hét folyóirat 1945–1950*, Csokonai, Debrecen, 2000, 7.

² „Különböző magyar becslések ugyanakkor ennél jóval nagyobbra, 60 és 100 ezer közöttire teszik a cseh országrészekbe hurcolt magyarok számát.” POPÉLY Árpád, *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1989*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 24–25.

³ Úgy tűnik, hogy a rigorózus óvatosság sem ért célt, hiszen a Szemle folyamatos feljelentgetések céltáblája volt. Varga Erzsébet írja 1998-ban, hogy főszerkesztősége idején, 1983 és 1989 között a folyóiratot havonta feljelentették, és a jelentések nyomán fellépő konfliktusok elsimítása rengeteg energiát követelt. Így ír erről a Szemlénél szerkesztőként, később főszerkesztőként eltöltött kilenc évről: a legtöbb energiát „kétségtelenül a folyóiratot és a szerkesztőséget ért állandó támadások visszaverése, a fáradhatatlan feljelentgetők vádjainak semlegesítése emésztette fel. A Szemlét ugyanis szinte minden egyes számának megjelenése után feljelentette valaki.” VARGA Erzsébet, *Az én kilenc Szemle-éve*, Irodalmi Szemle, 1998/5–7, 22.

⁴ A csehszlovákiai magyar irodalmat gyakran emlegetik így, például: CZINE Mihály, *Harmadvirágzás*, Kortárs, 1971/7, 1124.

⁵ „...a posztmodern szembehelyezkedés területei alapján a következők: regiszterkeverő, bricolage, pluralista és többjelentésű beszédmód; irónia és paródia – mint újírás – potenciáljának kihasználása; intertextualitás, újírás; [...] a költői szereptudat megváltozása; szövegszerűség; a hagyomány »rongálása«, átépítése, hiszen azt a posztmodern folytathatatlannak véli” – ARDAMICA Zorán, *Posztmodern gerle*, ISz, 2012, 58.

⁶ Érdekes, hogy Fónod Zoltán 1998-ban, amikor a Szemle indulásának 40. évfordulóját ünnepelték, éppen ezt a mondatot emeli ki Fábry 1958-as *Ideje már bizony* című beköszönőjéből: „Kitörni önmagunkból.” Fónod így folytatja az ünnep alkalmából írt sorait: „ezt vélte a legfontosabbnak Fábry Zoltán negyven évvel ezelőtt, amikor 1958 szeptemberében az »Ideje már bizony« című bevezető írásával útnak indította az Irodalmi Szemlét”. FÓNOD Zoltán, *Negyven év történelem – avagy Üzenet a gödörből; Ők szerkesztették...*, ISz, 1998/6–7, 5. Figyelemre méltó, hogyan interpretálja itt Fónod Fábry szavait. Fábry említett írásában ugyanis ez a mondat, ebben a formában – „Kitörni önmagunkból” – nem szerepel. Esetleg azzal lehetne érvelni, hogy a szöveg egészének van ilyen üzenete („A döntő eredmény – a kitörés önmagunkból – nem máról holnapra fog megtörténni. De a mód adva van, az út ki van jelölve, csak élni kell vele.” FÁBRY Zoltán, *„Ideje már bizony”*, ISz, 1958/1, 6.), ez esetben azonban indokolatlan az idézőjel használata. Fábry szövegében különben a kitöréssel kapcsolatban a fentebb idézett mondatot, valamint ezt olvassuk: „Pedig közben sok minden megváltozott, csak a mi irodalmunk nem tud kitörni a köré kerített visszhangtalanságból és megértetlenségből.” FÁBRY, *Uo.*, 5.

⁷ „Tudom én, tulajdonképpen ugyanazt mondjuk mi Tőzsér Árpáddal, csak közbeértetlenkedünk néha-néha egy kicsit – de szigorúan csakis az irodalmi élet pezsgése kedvéért.” HIZSNYAI Zoltán, *Műfajtalankodás*, ISz, 1991/9, 930.

⁸ TŐZSÉR Árpád, *Ötödik nekifutás, avagy az Irodalmi Szemle (sorrendben immár ötödik) főszerkesztőjének receptje az évszázados kisebbségi és a századfordulós világ-nyavalyákra*, ISz, 1992/1, 561.

⁹ *Uo.*, 562.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ Fábrynak könyve is megelelt ezzel a címmel. FÁBRY Zoltán, *Korparancs*, Madách, Pozsony, 1969.

¹² TŐZSÉR, *Ötödik... i. m.*, 562.

¹³ NÉMETH, *Hét... i. m.*, 47.

¹⁴ A rendszerváltás után számos olyan író lépett politikai pályára, aki addig az irodalomban tevékenykedett. Ez a jelenség feltehetően szintén az irodalomnak a szocializmus időszakában betöltött eszköz jellegére utal: ha a csehszlovákiai magyar értelmiség egyes tagjai valamilyen módon szolgálni szeretnék a közösségüket, s ha a történelmi szelek éppen az irodalom felé sodorják őket, akkor irodalmi berkekben teszik ezt. Ha azonban a politika terén nyílik a demokratikus elveknek és szólásszabadságnak köszönhetően tér, oda csoportosítják erőiket.

¹⁵ TÖZSÉR, ISz, 1992/6, 625.

¹⁶ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Hogyan és mivégre írunk irodalomtörténetet az ezredvégen?*, ISz, 1994/5, 2–10.

¹⁷ TURCEL Lajos, *A Magyar Minerva helye a két háború közti irodalmi sajtónkban*, ISz, 1994/5, 83–91.

¹⁸ TÖZSÉR, ISz, 1992/12, 1291.

¹⁹ GRENDEL Lajos, *Megkésett reflexiók I.*, ISz, 1992/12, 1291.

²⁰ STOFKO Tamás: *Posztmodern condition és Heidegger*, ISz, 1994/8, 139–141.

²¹ LANSTYÁK István, *Nyelvművelésünk vétségei és kétségei*, ISz, 1993/3, 58–71.

²² Martin KASARDA, (talán) *Az utolsó vacsora*, ford. A. SZABÓ László, ISz, 1992/9, 933–941.

²³ 1958-tól 1989-ig 463 szlovák szépirodalmi mű magyar fordítása jelent meg. Ez tízéves időszakokra bontva azt jelenti, hogy 1958 és 1969 között 152, 1970 és 1979 között 157, 1980 és 1989 között 154 szlovák fordítást közöltek, a rendszerváltás után, 1990 és 1999 között 77-et, vagyis csaknem feleannyit.

²⁴ 1958–1969 időszakban cseh–magyar szépirodalmi fordításból 18-at, németből 25-öt, oroszból 22 darabot találunk, lengyelt 21-et. 1970 és 1979 között 67 cseh–magyar fordítást közölnek, 57 orosz.

²⁵ Leena KROHN, *A nyelv az ember harmadik szeme*, ford. DRÁBEK Zsuzsa, ISz, 1993/4, 57–64.

²⁶ Jeremej AJPIN, *Hantik, avagy a hajnalcsillag*, ford. Sz. MÁRTON Rákhel, ISz, 1993/5, 14–17.

²⁷ Catherine CLÉMENT, *Kierkegaard és a halva született gyermek látomása*, ford. OROSZ Márta, ISz, 1993/6, 59–64.

²⁸ Agnes von KRUSENSTJERNA, *A rácson innen és túl*, ford. DRÁBEK Zsuzsa, A. SZABÓ László, ISz, 1993/7–8, 33–42.

²⁹ Ivan BUNYIN, *Az út mellett; A fény felfoghatatlan; Kondorkeselyű; Szíriusz*, ford. KERÉK Imre, ISz, 1996/4, 59–63.

³⁰ Zbigniew HERBERT, *Versek*, ford. TÖZSÉR Árpád, ISz, 1994/7–8, 18–24.

³¹ Dominik TATARKA, *Az istenek tiszteletéről*, ford. KONCSOL László, ISz, 1993/11, 6–21.

³² „De már a kezdet hevületén józanítón átütött a szocializmus írói erkölce: a felelősség. Nálunk az írás nem lehet csak szórakozás és kedvtelés dolga. Aki írói vagy költői ígéretként az irodalomba lép, felelősséget: a nép életéért, a szocializmus építéséért vállalt felelősséget vesz magára. A szocializmus építése nemcsak a munkás, a paraszt vagy a politikus ügye: az írói lelkiismeretre is nehezedik és nehezedjen gondjának terhe.” DOBOS László, *Elindultunk*, ISz, 1958/2, 2.

³³ „Mint például Juhász R. József *Elmebaj* című nyitó kompozíciója a *Van még szalámi!* című kötetben (jelen írásomban egyébként kezdettől fogva erről a kötetéről, Juhász R. József verseiről beszélek!), ahol is a költő nemcsak családi (magán)életét és (talán) Közép-Európa 1989 körüli történelmét bontja elemeire, hanem végül a félmondatokból, szójátékokból megépített kompozícióit dekonstruálja, hogy aztán törlésjel alá helyezze (ez itt egy kötet) magát a szót is.” TÖZSÉR, A „között” tartományaiban, (Juhász R. József: *Van még szalámi!* című könyvéről), ISz, 1993/6, 41.

³⁴ Tibor ŽILKA, *Az erotika színe és visszája (a szépirodalomban)*, ISz, 1993/10, 49–55.

³⁵ TANDORI Dezső, *No Pass No Sale avagy: Ami eldőlt, nem áll!*, ISz, 1995/3, 16–21.

³⁶ Előszó Milan Rúfus verseihez, az előszót írta és a verseket fordította – IL –, ISz, 1970/3, 388.

³⁷ TÖZSÉR, *Nosztalgia és főhajítás*, ISz, 1998/5–7, 26.

³⁸ *Uo.*, 25.

